



Emilia Figura-Osełkowska

Instytut Północny im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie;

emilia.figura-oselkowska@ip.olsztyn.pl • <https://orcid.org/0000-0002-8926-6803>

Sprawozdanie z konferencji historycznej w Działdowie – „Niemieckie i sowieckie zbrodnie na Ziemi Działdowskiej”

Report of the historical conference in Działdowo:
“German and soviet crimes in the Działdowo region”

Bericht über die historische Konferenz in Działdowo
– „Deutsche und sowjetische Verbrechen in der Region Działdowo“

Ziemia Działdowska w czasie II wojny światowej była miejscem tragicznych wydarzeń, które pochłonęły wiele ofiar. W latach 1939–1945 w dawnym Soldau był usytuowany obóz niemiecki, którego funkcjonowanie i specyfikację można podzielić na trzy okresy¹: obóz przejściowy dla jeńców wojennych, obóz przejściowy (DL – Durchgangslager, lub w skrócie Dulag) oraz tzw. obóz pracy wychowawczej (AEL – Arbeitserziehungslager), który z wychowaniem nie miał nic wspólnego. Wielu nie przeżyło pobytu. Ci, którym udało się przeżyć, stracili tam zdrowie, godność i człowieczeństwo. Dla upamiętnienia ofiar obozu w Soldau, a zwłaszcza z okazji 80-tej rocznicy męczeńskiej śmierci Patronów Miasta Działdowa bł. abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego i bł. bp. Leona Wetmańskiego, 27 maja 2021 r. odbyła się w Działdowie konferencja historyczna zatytułowana: „Niemieckie i sowieckie zbrodnie na Ziemi Działdowskiej”. Jej organizatorami byli Instytut Pamięci Narodowej, Burmistrz Miasta Działdowa, Muzeum Pogranicza w Działdowie oraz Stowarzyszenie „Pamięć i Tożsamość”.

¹ Podział cytowany za Januszem Piwowarem – kierownikiem Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II wojny światowej Instytutu Pamięci Narodowej, w: *Niemiecki obóz w Działdowie (Soldau) w świetle zachowanych akt tajnej niemieckiej policji państwowej w Ciechanowie – Płocku*, w: *Niemiecki obóz śmierci KL Soldau. Pamięć i zobowiązanie...*, red. A. Rutecki, Działdowo 2018, s. 23.

Zgromadzonych gości powitał Andrzej Rutecki, wiceprezes Stowarzyszenia „Pamięć i Tożsamość”, który był Moderatorem całego spotkania. Wśród okolicznościowych wystąpień organizatorów można było usłyszeć m.in. prof. dr. hab. Mirosława Golona – Dyrektora Oddziału IPN w Gdańsku, który oddał hołd patronom miasta Działdowa i innym ofiarom m.in. z kręgów duchowieństwa. Poseł na Sejm RP Robert Gontarz, obiecywał starania o środki finansowe na odnowienie budynków dawnego obozu. Burmistrz Miasta – Grzegorz Mrowiński, w trakcie swojego wystąpienia podziękował za podjęcie badań nad obozem w Działdowie. Patryk Kozłowski – Dyrektor Muzeum Pogranicza, zaprosił na drugi dzień konferencji i promocję książki autorstwa dr. Radosława Wiśniewskiego pt. *Wielofunkcyjny niemiecki obóz Soldau 1939–1945*. Głos zabrał także Zenon Gajewski – Prezes Stowarzyszenia „Pamięć i Tożsamość” w Działdowie. Opowiedział o początkach działań umożliwiających upamiętnienie ofiar obozu w Soldau i o pierwszych obchodach rocznicowych w Działdowie.

Spośród zaproszonych gości, głos zabrała też Joanna Glezman – Kierownik Biura, Pełnomocnik Marszałka ds. Współpracy z Organizacjami Pozarządowymi. Przypomniała o pierwszej rocznicy podjęcia uchwały Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 26 maja 2020 r. w sprawie przyjęcia apelu dotyczącego corocznych obchodów pamięci Ofiar tragedii spowodowanych przez oba totalitaryzmy, do jakich doszło w regionie, w szczególności w latach 1939–1956, w tym w formie honorowania Dnia Pamięci Ofiar Obu Totalitaryzmów na Warmii i Mazurach². Dzień ten ustalono na 18 stycznia, a głównym miejscem obchodów jest Działdowo. Głos zabrał też Przewodniczący Rady Powiatu Działdowskiego – Michał Struzik. Wspominając ofiarę księży, wyraził życzenie, aby zostały odrestaurowane budynki dawnego obozu i żeby przed wejściem do nich powstał pomnik ku czci kapłanów. Ostatnim z przemawiających gości był ks. dr Wojciech Kućko, Dyrektor Wydziału ds. Rodzin Kurii Płockiej, który wspominał pielgrzymkę Jana Pawła II, gdy 7 czerwca 1991 r. Papież modlił się przed pomnikiem bł. abp. Nowowiejskiego i bł. bp. Wetmańskiego.

Na początku pierwszego panelu wystąpiła dr Anna Jagodzińska. Tytuł referatu brzmiał: „Ci, którzy przeszli przez Działdowo. Polscy duchowni – więźniowie niemieckich obozów koncentracyjnych (1939–1945)”. Mimo obostrzeń pandemicznych, licznie zebrana publiczność wysłuchała relacji, jak polscy kapłani i kapełani zostali przywiezieni do Działdowa w trzech głównych transportach – w 1939, na początku 1940 i w 1941 r. – z których większość została rozstrzelana na miejscu, a pozostali przetransportowani do Dachau-Gusen – centralnego ośrodka eksterminacji polskiego duchowieństwa. Jak potoczyły się ich losy? Część stała się ofiarą

² https://warmia.mazury.pl/images/Departamenty/Kancelaria_Sejmiku_Wojew%C3%B3dztwa/dokumenty_rozne/uchwala_sejmiku_dzien_obu_totalitaryzmow.pdf, [dostęp: 14.06.2021].

doświadczeń pseudomedycznych w Dachau, inni trafili do komór gazowych w tzw. samochodach śmierci – specjalnych ciężarówkach przystosowanych, jako mobilne komory gazowe. Ciała zamordowanych więźniów palono m.in. w krematorium na cmentarzu Ostfriedhof w Monachium i przypuszczalnie tam w urnach złożono ich prochy. Podczas wystąpienia prelegentka wspominała też swój udział w delegacji IPN na obchodach wyzwolenia niemieckiego obozu koncentracyjnego w Dachau przez Armię USA w 2018 r., szersza relacja z tego wydarzenia została zamieszczona w Biuletynie IPN, w artykule *Zapomniane polskie mogiły*³.

Kolejnym prelegentem był Bartosz Januszewski z gdańskiego Oddziałowego Biura Edukacji Narodowej IPN, który w swoim wystąpieniu pt.: „Martyrologia duchowieństwa w lager Soldau” opowiadał o przygotowaniach i przebiegu „Operacji Tannenberg” i Intelligenzaktion, jako częściach dużego planu – Generalplan Ost – mającego na celu przygotowanie dla Niemców nowej przestrzeni życiowej na Wschodzie. Akcja wymierzona przeciwko polskiej inteligencji, była planowana przez władze Niemiec na wiele miesięcy przed przystąpieniem do rozpoczęcia wojny z Polską. Pierwszym celem było wyniszczenie wyższej warstwy społeczeństwa, która – jak przypuszczano – byłaby w stanie stawić opór najeźdźcy i odbudować Państwo Polskie. W ciągu kilku pierwszych miesięcy wojny w 1939 r. aresztowano, wywieziono i zgładzono wiele tysięcy osób zaliczanych do polskich elit, w tym przedstawiciele duchowieństwa. Wystąpienie było urozmaicone prezentacją skali ludobójstwa księży na terenie obozu Soldau.

Po krótkiej przerwie kawowej głos zabrał ks. kanonik Marian Ofiara – proboszcz Parafii pw. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej i bł. Męczenników Działdowskich: abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego i bp. Leona Wetmańskiego w Działdowie, który opowiedział zebrany o swojej pracy badawczej mającej na celu dotarcie do dokumentacji, a następnie upamiętnienie w postaci tablicy imiennej duchownych więzionych i zamordowanych w obozie w Działdowie. Do tej pory znalazło się tam 89 nazwisk. Na koniec swojego wystąpienia ks. Marian Ofiara rozdał wszystkim prelegentom medale pamiątkowe.

Pierwszym referentem kolejnej części konferencji był dr Radosław Wiśniewski – pracownik Muzeum Pogranicza w Działdowie, który zaprezentował temat mało znany, a mianowicie: „Życie niewarte życia, czyli Aktion T4 na Działdowszczyźnie”. Prelegent zwrócił uwagę na dwa aspekty postrzegania życia ludzkiego – egzystencjalny i antropologiczny. Rozpatrując aspekt egzystencjalny, władze niemieckie klasyfikowały ludzi na użytecznych i nieużytecznych społecznie. Ludzi chorych umysłowo i fizycznie

³ A. Jagodzińska, *Zapomniane polskie mogiły. Delegacja IPN w Dachau*, w: „Biuletyn IPN. Pismo o najnowszej historii Polski”, 2018, nr 9, s. 82–95.

postrzegano jako jednostki niezdolne do samodzielnego funkcjonowania, jako elementy nieprodukcyjne, będące balastem dla niemieckiego społeczeństwa. [...] Eksterminację argumentowano też względami czysto utylitarnymi, tj. koniecznością zaoszczędzenia wydatków na utrzymanie i opiekę⁴.

Dlatego nie mówiono o zabijaniu ludzi, ale o „oczyszczaniu społeczeństwa”, także mając na uwadze oszczędności m.in. racji żywnościowych. Jeśli chodzi o stronę antropologiczną – zgodnie z nazistowską teorią ras – wartość ludzkiego życia jest stopniowalna i osoby z najczystszej rasy – Aryjczycy, nie powinny mieszać się genetycznie z przedstawicielami ras niższych np. Słowianami (Untermenschen – podludźmi), a już w żadnym wypadku ze stojącymi na najniższym stopniu drabiny Cyganami i Żydami – przeznaczonymi do eksterminacji. Wśród przedstawicieli rasy panów, nie było ani miejsca ani przyzwolenia na uchybienia, a zwłaszcza na przenoszenie, jak sądzono, uszkodzonych genów. Ci, którzy nie odpowiadali wzorcowi, nie byli godni życia.

Następny referat: „Niemiecki obóz w Działdowie w świetle akt gestapo w Ciechanowie/Płocku w latach 1939–1945” wygłosił Janusz Piwowar z Archiwum IPN w Warszawie. Zgromadzeni mieli okazję dowiedzieć się, że zasób archiwalny Głównej i Okręgowych Komisji, zawierający ocalałą dokumentację Gestapo znajduje się w Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięi Narodowej. „Wspomniane akta Gestapo składają się z akt osobowych Polaków, aresztowanych na terenie rejencji ciechanowskiej, m.in. za przynależność do organizacji niepodległościowych, za ucieczki z miejsc pracy przymusowej, nielegalne przekraczanie granicy Generalnego Gubernatorstwa i III Rzeszy. Osoby te po śledztwie były kierowane do obozów koncentracyjnych lub tzw. wychowawczych obozów pracy, w tym do obozu w Działdowie”⁵. Prelegent zaprezentował wybrane skany zachowanych akt osobowych więźniów KL Soldau i opowiedział też o pracach nad powstającym na ich podstawie w Archiwum IPN kalendarium obozów w Soldau.

Dr Tomasz Ceran z Referatu Badań Historycznych w Delegaturze IPN w Bydgoszczy, w ramach swojego wystąpienia pt. „Duchowni – ofiary zbrodni pomorskiej 1939”, wyjaśnił poszczególne pojęcia związane ze zbrodnią ludobójstwa na inteligencji polskiej w pierwszych miesiącach II wojny światowej. Następnie skupił się na losach księży, którzy stanowili inteligencję narodziłą, służącą nie państwu, lecz narodowi. Krzewienie ducha niezłomności, dodawanie odwagi i otuchy w niedoli było jedną z przyczyn ich naganego traktowania. Dr Ceran przedstawił też rozważania nt. losu uwięzionych księży – czy wywożono ich do obozów czy

⁴ R. Wiśniewski, „Życie niewarte życia”, czyli *Aktion T4 na Działdowszczyźnie*, w: *Regiony i pogranicza*, 2020, nr 8/2020, s. 73–74.

⁵ J. Piwowar, op. cit., s. 22.

mordowano na miejscu? W Soldau najprawdopodobniej decydowały o tym władze miejscowe. Prelegent zaapelował do zebranych, by tę historię lokalną opisać jak najbardziej szczegółowo, aby oficjalnie zaistniała jako część historii Polski i Europy.

Dr Dariusz Burczyk z Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu IPN w Gdańsku – wygłosił jedno z bardziej poruszających wystąpień tego dnia. Zaopatrzony w dużą ilość fotografii referat dotyczący zbrodni ludobójstwa w lesie przy miejscowości Zawady Małe, leżącej przy trasie S16 z Olsztyna do Ostródy, w okolicy Starych Jabłonek. Aktualnie z drogi widać granitowy pomnik z datą 21/22.1.1945 i tablicę pamiątkową umieszczoną na kamiennym cokole, ale dopiero po przejściu leśną drogą ukazuje się teren cmentarza, na którym spoczęło 117 osób głównie narodowości polskiej rozstrzelanych przez żołnierzy niemieckich w nocy z 20 na 21 stycznia 1945 r. Jak twierdzi dr Burczyk jest to właściwa data wydarzenia, nie ta z pomnika. Z prowadzonej grupy 122 osób ocalało 5, którym udało się zbiec. Referat opierał się o ich wspomnienia, zdjęcia z ekshumacji i uroczystości pogrzebowych oraz dokumenty zgromadzone w Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciw Narodowi Polskiemu w Gdańsku.

Ostatnie wystąpienie pt.: „Działdowo jako etap podczas deportacji mieszkańców północnego Mazowsza, Pomorza, Warmii i Mazur do Związku Sowieckiego w 1945 r.” wygłosił dr Waldemar Brenda. Zebrani mieli okazję wysłuchać zarówno syntezy informacji na temat rosyjskich deportacji ludności polskiej w czasie od lutego do kwietnia 1945 roku, jak również cytatów z relacji poszczególnych świadków i uczestników tych wydarzeń. Autor referatu zachęcał do lektury książki – *Niemieckie i sowieckie zbrodnie na Ziemi Działdowskiej 1939–1945*⁶ – przygotowanej przez istniejące w Działdowie Stowarzyszenie Odnowy Chrześcijańskiej „Pamięć i Tożsamość”, której jest współautorem z dr Anną Jagodzińską oraz Andrzejem Ruteckim. Książka finansowana ze środków Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego dostępna jest obecnie w formie elektronicznej, a niedługo ukaze się także jej wersja drukowana.

Przypadająca w tym roku osiemdziesiąta rocznica męczeńskiej śmierci patronów miasta Działdowa, stała się okazją do spotkania naukowego poświęconego w dużej mierze martyrologii stanu duchownego na Ziemi Działdowskiej. Konferencję podsumował jej Moderator – Andrzej Rutecki, który jednocześnie zaprosił zebranych na mającą się odbyć w dniu następnym uroczystą mszę Św. na terenie byłego obozu Soldau.

⁶ A. Jagodzińska, A. Rutecki, W. Brenda, *Niemieckie i sowieckie zbrodnie na Ziemi Działdowskiej 1939–1945*, Olsztyn 2020.